

чувства аутентичности/неаутентичности в экстремальных условиях жизни личности.

Ключевые слова: аутентичность/неаутентичность личности, духовные ценности, экстремальные условия выживания человека

THE PHENOMENON OF AUTHENTICITY IN THE HUMAN SPIRITUAL WORLD

V. Yatchenko

Abstract. The article examines the phenomenon of authenticity/non-authenticity in the processes of human implementation of their life program. In particular, the analysis subjects the peculiarities of the transformation of the authenticity/non-authenticity sense in the extreme living conditions of the individual.

Keywords: authenticity/non-authenticity of the person, spiritual values, extreme conditions of human survival

УДК 32.019.51

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ КОНСТРУКТ

Н. Ю. КРИВДА, доктор філософських наук, професор кафедри
української філософії та культури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Головною передумовою консолідації українського соціуму має стати розбудова громадянського суспільства, яке знівелює значення лінійних етнічних наративів, поставивши на їх місце розлогу сітку колективних ідентичностей, з розлогою сіткою конфліктних вузлів та розшаруванням суспільних інтересів, за якими не можливо буде виділити єдиної групової лінії розриву інтересів та відповідно здійснити ескалації конфлікту. На тлі такої мережевої сітки та у підсумку діалогу центру з регіонами (і навпаки) та етнокультурними спільнотами може постати сучасна українська ідентичність.

Ключові слова: етнічний принцип, колективна ідентичність, українська ідентичність, конфлікт, маніпулятивна стратегія, символічна політика

Актуальність. Попри позитивні зрушення, які відбуваються в українському соціумі завдяки декомунізації, яка сьогодні пронизує всі сфери життя українського суспільства, наразі немає підстав говорити про зростання рівня консолідованості українського населення. Навпаки, чим виразніше проходять процеси декомунізації та впровадження новітнього національного проекту, які у єдності своїй спрямовані консолідувати українське суспільство, тим чіткіше проявляється тенденція на сепарацію ряду українських меншин. В даному контексті доречно пригадати закон України «Про освіту», прийнятий 5 вересня 2017 року, який не викликав широкого резонансу в українському соціумі, проте, став одним із наріжних каменів міжнародної політики й передусім у стосунках з Угорщиною. Офіційні кола цієї країни висловили ноту протесту Україні через обмеження права національних менш (в даному конкретному випадку угорців) на освіту рідною мовою. Ймовірно, що за відповідних політичних умов ця країна може спробувати мобілізувати на боротьбу за власні права не тільки угорські меншини, а й русинів, так як це відбулося із правами російського населення на території Східної України.

Актуалізація сепаратистських рухів етнічних менших у всьому світі зазвичай зумовлена глобалізацією – руйнуючи кордони національних держав універсалізм, формує в людині «бароковий неспокій», породжений відчуттям нікчемності людини перед могутністю універсального світу. Етнічна ідентичність в умовах глобалізації не просто тісно пов'язана із колективною самоідентифікацією, а й сама набуває політичного характеру. Досить часто вона актуалізується як «втрачена ідентичність», що чітко проявляється на прикладі русинів, рух яких активізується щоразу тоді, коли в країні формуються сприятливі для цього умови і за підтримки сусідніх держав. Зауважимо, що подібною була ситуація і на Сході України.

Інакше кажучи, з огляду на закономірність спалаху етнічного руху у всьому світі (в даному контексті можна згадати Каталонію в Іспанії чи Шотландію у Великобританії), є всі підстави припускати загальноцивілізаційний характер цього процесу в Україні. Між тим, таке припущення буде аж надто передчасним, оскільки спалах етнічного націоналізму у Європі відбувся тоді, коли розпочалося розмивання національної ідентичності під впливом глобалізації, що очевидно, формувало необхідність пошуку нових форм колективної ідентичності. Однак, наразі немає підстав говорити про руйнування української ідентичності чи української національної ідентичності, оскільки після здобуття Україною у 1991 році незалежності, повноцінна національна спільнота тут так і не була сформована. На противагу цьому, символічна політика держави здійснювалася в

контексті поширеного в європейському та українському суспільно-політичному дискурсі XIX ст., етнічному принципі, який, як відомо, офіційно поділяли й офіційні представники радянської влади. З огляду на те, що національний проект сучасної України формується тільки у сфері політики, притаманний етнічній теорії нації концепт органічної спільноти, стає головним елементом внутрішніх і зовнішніх маніпулятивних стратегій, зумовлюючи, як свідчать події останніх років, деконсолідацію та фрагментацію унітарних держав з високим рівнем етнічної однорідності населення.

Очевидно, що відновлення територіальної цілісності України великою мірою залежить від того, чи зможе українська еліта транслювати національний проект в економічну сферу. Між тим, уникнення подальшої фрагментації та сепарації, окрім економічної складової, потребує також такої символічної політики, яка зможе утримувати суспільну цілісність не тільки завдячуючи ситуативним проявам національної ідеї, а й спільному культурному фундаменту як основи компліментарності спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проектів національного розвитку України присвячена чимала кількість досліджень. В цьому контексті можна згадати представників української суспільно-політичної думки XIX-XX ст., а саме: Ю. Бачиноського, О. Бочковського, В. Винниченка, Г. Грабовича, М. Міхновського, М. Костомарова, І. Лисяка-Рудницького, В. Липинського, І. Огієнка, В. Старосольського, Л. Ребета, І. Крип'якевича та ін., Ці дослідники детально проаналізували ті процеси, які відбувалися в українському соціумі в XIX – на початку XX ст. Визнаючи високий евристичний потенціал робіт згаданих дослідників, хотілося б зазначити, що з позиції нашого часу, більш плідними видаються праці тих сучасних дослідників, які зосередили свою увагу на проблемах формування сучасної української ідентичності та умовах консолідації сучасного українського соціуму. В цьому контексті варто передусім згадати праці Б. Кравченка, М. Рябчука, М. Степико, В. Крисаченка, С. Сторожук, Л. Нагорної, О. Грицай, М. Ніколко, О. Салтовського, І. Гирича та ін. В працях згаданих дослідників не тільки систематизовано головні здобутки української суспільно-політичної думки попереднього періоду, а й розглянуто різні аспекти сучасної української політики ідентичності. Попри непересічну роль праць згаданих дослідників, на наш погляд, в сучасній суспільній свідомості та інтелектуальному дискурсі спостерігається згасання цікавості до різних аспектів політики ідентичності. Очевидно, що вказана тенденція значною мірою зумовлена тим, що за даними центру Разумкова, 57 % експертів (науковці, фахівці державних і недержавних дослідницьких установ,

політики, експерти обласних державних адміністрацій (управління або відділи внутрішньої політики, освіти або культури), міських адміністрацій (обласні центри), викладачі вищих навчальних закладів, журналісти) «не бачать здійснення в Україні планової державної політики, спрямованої на формування загальнонаціональної ідентичності громадян» і тільки «26 % вважають, що така політика існує». Водночас зауважимо, що «в необхідності вироблення та реалізації такої політики переконані майже 92 % експертів. Лише 4 % вважають, що така політика непотрібна».

Констатування необхідності подальшого (оскільки 77 % експертів переконані, що процес формування загальнонаціональної ідентичності громадян України ще триває; 13 % вважають, що цей процес не відбувається зовсім і тільки 7 % експертів вважають, що спільна для всіх громадян загальнонаціональна ідентичність в українському суспільстві вже сформувалася) розвитку політики ідентичності наразі супроводжується дискусіями щодо того, хто має стати ініціатором такого формування національних стратегій та політики ідентичності. Так, приміром, за даними центру Разумкова, 56 % експертів, «вважають, що з подібною ініціативою повинні виступити, в першу чергу, академічні наукові установи та організації громадянського суспільства (по 56 % голосів експертів), лише третю позицію посів Президент – 54 % голосів. За те, щоб з такою ініціативою виступила Верховна Рада висловилися 45 % експертів, Уряд – 26 %, РНБО – 19 %. Від парламентських партій такої ініціативи схильні очікувати лише 13 % експертів». Відштовхуючись від наведених даних, приходимо до висновку, що сучасне українське суспільство характеризується досить високим рівнем недовіри до політичних еліт, а відтак у формуванні вкрай «дражливої» політики ідентичності головну роль відводить інтелектуальним елітам.

З огляду на те, що політика ідентичності є важливим чинником суспільно-політичних трансформацій, **метою** нашого **дослідження** є формування концептуального тла розбудови стратегії національної політики ідентичності на тлі осмислення та переосмислення ролі домінуючих в українській політиці ідентичності чинників конструювання колективної ідентичності.

Результати дослідження та їх обговорення. Попри те, що проблема націєтворення тривало залишається невід'ємним елементом українського соціогуманітарного дискурсу, необхідність формування єдиної національної стратегії була усвідомлена повною мірою тільки в процесі руйнування національних кордонів та етнічної фрагментації регіонів. Зазвичай такі процеси властиві тим суспільствам, в яких у зв'язку із посиленням процесу глобалізації відбувається

універсалізація культурних цінностей, яка розмиває кордони національних держав, руйнуючи світоглядне тло національних наративів, заразом актуалізуючи пошук того історичного та культурного осердя, яке забезпечить єдність спільноти у вертикальному та горизонтальному вимірах. Тобто, зниження ролі національної ідентичності, призводить не стільки до формування кантівського «громадянина світу» [9], скільки повертає у суспільну дійсність такі, здавалось би, забуті суспільні форми як етнічна, релігійна і навіть статусна ідентичності. Фактично, глобалізація зумовлює повернення до локальної ідентичності, тим самим сприяючи фрагментації соціуму.

Формування локальної ідентичності під впливом глобалізації проявляється найчастіше тоді, коли політичні та культурні еліти ігнорують значення політики ідентичності, спрямованої на утримання сталих соціальних зв'язків. Зауважимо, що цей процес може проявлятися по-різному. Ймовірніше за все, у країнах Західної Європи й передусім Англії та Франції, де слово «нація» традиційно розглядається як синонім суверенності народу й незалежності держави, ідентичність тлумачиться як конструкт, який не має під собою сильної культурної та історичної підоснови, а відтак може поступово змінюватися під впливом державних стратегій розвитку і особливо прихованої політики етніциду. Практична реалізація останньої стає можливою завдяки високому рівню розвитку громадянського суспільства, яке забезпечуючи права і свободи усіх громадян, істотно нівелює значення етнічної ідентичності. Найбільш повно такий вид політики ідентичності проявився у Франції – тут, як справедливо зауважує Р. Брубейкер, паризький центр усіма своїми засобами намагається зруйнувати етнокультурну різноманітність регіонів і тим самим сприяти формуванню гомогенного культурного простору. Згодом цей вид політики поширився і на іммігрантів. Очевидно, що подібна стратегія залишається провідною в процесі конструювання національної ідентичності й у Великобританії. Між тим, на відміну від Франції, англійська ідентичність так і не змогла зайняти провідного значення, у підсумку чого ірландці і особливо шотландці, у яких етнічна ідентичність тривалий час залишається домінуючою груповою ідентичністю, характеризуються високим рівнем конфліктності взаємодії з Іншими.

Поряд з політичним принцип колективного самовизначення, важливу роль у процесі формування колективної ідентичності відіграє етнічний принцип, який лягає в основу сучасної політики ідентичності так званих культурних націй. Звичайно, таке визначення за сучасних умов не можна вважати цілком виправданим, оскільки запропонований Ф. Майнеке поділ націй на політичні та культурні на

основі способів побудови і цілей буття нації, має достатній евристичний потенціал тільки на рівні націєґенези. Зокрема за твердженням мислителя, політичні нації «мають своїм підґрунтям об'єднану силу спільної політичної історії і спільного духу творення», натомість культурні нації «ґрунтуються переважно на певній, спільно нажитій культурній спадщині» – спільності мови, історичної спадщини, релігії, звичаїв тощо.

Попри те, що Ф. Майнеке виділяючи два типи націй, не проводив між ними чіткої демаркаційної межі, а, навпаки, доводив, що на «практиці націоналізм – це така спритна ідеологія, що намагається ці ідеї з'єднати», соціогуманітарний дискурс ХХ ст. виявив неабиякий евристичний потенціал запропонованої Ф. Майнеке типології. Так, наприклад, Р. Брубейкер досліджуючи вплив процесу націєтворення на розвиток політики ідентичності, на прикладі Франції та Німеччини, які протягом двох століть представляли полярні проекти націє- та державотворення, експлікував непересічну роль способу побудови нації та національної держави у процесі формування національної політики у сфері громадянства. Зокрема, французька політика у сфері громадянства, як уже було зазначено, характеризується високим рівнем етніциду, який здійснюється за рахунок сильного асиміляційного елементу. Натомість німці основою своєї єдності вважають німецьку мову та самобутню німецьку культуру, а відтак німецька ідентичність визначається «правом крові» і зазвичай характеризується високим рівнем протистояння Іншому.

Зауважимо, що політичні спільноти, які об'єднані етнічно-культурними чинниками, зазвичай тлумачать ідентичність «як щось застигле й нерухоме», тобто як те, що «виразно тисне на свідомість», зберігаючи незмінним національне обличчя спільноти. Саме цей підхід до тлумачення ідентичності міцно укорінився в українській політичній традиції, у підсумку чого, українська ідентичність, подібно до німецької, частіше визначається «правом крові», ніж політичними кордонами. Між тим, такий підхід, як засвідчують політичні події останніх років, не можна вважати дієвим, оскільки притаманне сучасній громадянській політиці з правими націоналістичними ідеологіями показало високий рівень конфліктності національної спільноти та призвело до утвердження на геополітичній карті світу національного проекту, який є всі підстави умовно назвати «України s». Між тим, як свідчить досвід Угорщини, наразі немає підстав говорити про довершений вигляд політичних кордонів України у підсумку їх викривлення Іншими, яких в межах усталених політичних кордонів представляють національні меншини. Вони, як ніхто інший, проявляють високий рівень

внутрішньої конфліктності суспільства та неповноту або, точніше, не-сформованість української ідентичності.

Неспроможність сучасної національної стратегії в основі якої, як свідчить Б. Кравченко, лежить етнічний принцип самовизначення, сконсолідувати українське суспільство відомим широкому загалу націоналістичним гаслом М. Міхновського «Україна для українців», зумовлена значною мірою тим, що крайні праві представники української політичної еліти, усупереч самому мислителю, надали цьому вислову етнічного забарвлення. Очевидно, що останнє могло бути і було дієвим чинником формування української етнічної ідентичності у ХІХ ст. – тобто у період конструювання культурною елітою етнічної ідентичності. В цей час, сформована на вегетативному тлі народної вітальності колективна ідентичність була представлена «децентралізованим способом, у тисячах родин і малих локальних скупчень. Саме ця децентралізованість, що притаманна буттю народу, – на думку І. Лисяка-Рудницького, – пояснює пасивну силу народної вітальності». Загалом визнаючи правомірність висновків І. Лисяка-Рудницького щодо децентралізованого характеру українського народного буття, водночас хотілося б зацентувати увагу на тих моментах, які формували почуття більш широкої, ніж децентралізована сільська спільнота, ідентичності. Її формування відбувалося завдяки специфіці української церкви, традиції та звичаї якої, як зауважував свого часу І. Огієнко, істотно відрізнялися від московської, і все це в Москві прозивали єрессю». З огляду на це, українська церква, чи якщо бути більш точними християнські «місця пам'яті» (Нора П.), якими в цей час були такі найвизначніші осередки як Києво-Печерська чи Почаївська (для греко-католиків) лаври, мали домінуюче значення у процесі формування колективної ідентичності. Зауважимо, що подібно тому, як це відбувається і сьогодні, релігійна ідентичність в традиційній культурі не була стихійною, а свідомо конструювалася елітами. Провідне значення в цьому процесі належить вищому православному духовенству (Дмитро Туптало, Атанасій Кальнофойський), а пріоритет належав П. Могилі. Адже, як стверджує О. Богомолець, його діяльність спрямована «не тільки на відродження матеріальних статків Києво-Печерської лаври, а й на повернення їй звання духовної святині, що зосереджує навколо себе й духовно визначає життя українського народу».

Попри непересічне значення православної церкви в процесі формування етнокультурної відрубності українців, наразі немає підстав припускати, що українська етнічна ідентичність могла сформуватися до ХІХ ст. під впливом православного духовенства. Звичайно, його діяльність мала важливу роль для формування

протоетнічної спільності українців, яка ґрунтувалася на основі візуалізації культурного простору «Свого» на тлі релігійного чинника й передусім, місцевих особливостей обрядової практики та іконописної традиції. Вони були тими елементами етнокультурної спадщини, завдяки яким «прийняття імперії, що здавалася всеохопною і непохитною могло співпадати й співпадало у свідомості українців із почуттям української національної відрубності та вірності особливим політичним і культурним інтересам своєї батьківщини». Показово, що вказане почуття було властиве не тільки політичній еліті, а й українському простонароддю, що різнилося від російського, мовою, одягом, традиціями, способом життя та громадською організацією, а на тлі яких формувалося почуття відрубності. Інакше кажучи, в середовищі простонароддя значно виразніше проявлялося притаманне процесу ідентифікації виокремлення Іншого, яким у даному конкретному випадку виступало російське простонароддя.

Звичайно, ми цілком свідомі того, що наші висновки позірно суперечать цілком раціональному зауваженню Г. Грабовича про те, що на зламі XVIII-XIX ст., Україна «немовби не існувала, – хоч вона там завжди була, і до того люди там їздили, і люди звідтам писали книжки, і вони навіть видавалися в Петербурзі», й, одночасно тут «не було нічого, була біла пляма». Такі зауваження дослідника, були зумовлені цілком свідомим переконанням у відсутності внутрішньої тематизації української суспільної свідомості – вона розпочалася завдяки «котляревщині», яка започаткувала традиції використання української мови як літературної, та діяльності народників, які спрямували свою діяльність на піднесення культурного та освітнього рівня широких народних мас. Зауважимо, що ми цілком погоджуємося із висновками Дж. Пламенаца про те, що вказана діяльність проходила під ідейним впливом німецької філософії та носила наслідувальний характер. Адже, як доводить дослідник, українці від початку XIX ст. поступово знайомилися із здобутками західноєвропейської цивілізації. «У своїх зусиллях утвердити себе як рівних на теренах не їхнього витвору цивілізації вони мусили, так би мовити, витворити себе заново, створювати власні національні ідентичності. Немає сумніву в тому, – продовжує свою думку дослідник, – що коли націоналізм вперше почав серед них вкорінюватися, то вони вже мали певне почуття ідентичності чи окремішності. Але було також усвідомлення того, що вміння, ідеї та звичаї, набуті від їхніх предків, є неадекватними з огляду на необхідність піднятися до рівня більш передових народів згідно із стандартами цивілізації, до якої вони долучалися».

З огляду на те, що частина національно свідомого українського дворянства на зламі XIX-XX ст., стояла на «позиціях консерватизму,

тобто на позиціях визнання особливих цінностей традиційного ладу, традиційних форм життя, діяльності суспільства і держави. Консерватизм став їхньою ідеологічною платформою в боротьбі за збереження національних і станових привілеїв», а інша – характеризувалася високим рівнем денаціоналізації, побудувати «нову Україну, – на думку І. Гирича, – можна було лише на міті селянського народу, бо масові кадри інтелігенції можна було вербувати лише у верствах, наближених до селян: сільських священиків, дрібних землевласників, міщан, заможних селян козацького походження тощо».

Поряд із внутрішніми чинниками, вкоріненню етнічного чинника націєтворення сприяло й те, що у підсумку «весни народів» (1848 р.) окреслюється проблема, яка, як слушно зазначає німецький дослідник Д. Лангевіше, «згодом близько ста років визначатиме характер європейської історії, а після розпаду Радянської історії повернеться кривим спогадом про минуле. Нова Європа, що будується на сучасних засадах національного суверенітету, постала як Європа націй і національних держав», с. 187]. Показово, що національний рух цього періоду вибудовувався на тлі етнічного принципу, який актуалізувався, як свідчить О. Бочковський, насамперед серед недержавних народів, які прагнули або формували фундамент для політичного самовизначення. Інакше кажучи, домінування етнічного чинника колективної ідентичності, яке часто лягало в основу національно забарвлених політичних рухів на зразок «Молодої Італії», «Молодої Німеччини», «Молодої Польщі» тощо, активізувалося у зв'язку з необхідністю політичного самовизначення етнічної спільноти. При цьому не варто ігнорувати зауваження Е. Гелнера про те, що культурні та етнічні відмінності викликають відчуття відчуження лише у тому випадку, коли вони пов'язані з економічною нерівністю та, с. 176]. З огляду на це є всі підстави вважати, що етнічний націоналізм характеризується виразним емоційним забарвленням, оскільки як справедливо зауважує Е. Хобсбаум, постає легким і чітким способом «вираження істинного почуття групової ідентичності, яка пов'язує всіх «нас» тому, що підкреслює нашу відмінність від «них». А що у «нас» насправді спільного, крім того, що «ми» – не «вони», – це не так ясно», с. 335].

Попри те, що в період зародження сучасного типу національних спільнот етнічний принцип міг бути дієвим засобом консолідації населення, сьогодні його не можна розглядати як потужний засіб національної стратегії. Ця обставина зумовлена тим, що попри офіційну доктрину, згідно з якою Українська РСР була суверенною державою, яка на засадах рівноправності об'єднана у федерацію з Росією та іншими братніми радянськими республіками,

від самого початку радянська влада проводила асиміляторську політику. Ця тенденція чітко проявилася вже з початком запровадження радянської влади в Україні, яка розпочала жорстоку і поступальну боротьбу із релігійністю українців і проявами національної культури. Це зумовлено тим, що для українців початку ХХ ст., «культура означала релігію», а відтак знищення релігії разом означало знищення того культурного осердя, на якому вибудовувалася етнокультурна окремішність. Не менше значення для руйнування етнічної однорідності українського населення мало розкуркулення та виселення частини українського селянства в Північні регіони Росії. Проте ключове значення, на наш погляд, мали події 1932-1933 рр., коли у підсумку штучного голоду знищувалася велика кількість консервативного в своїй основі українського селянства, а на його місце, в їх хати і господи переселяли росіян, білорусів, а також євреїв та німців. В цілому, за даними В. Василенка, під час першого етапу цієї операції в Південні регіони України у кінці 1933 р. - на початку 1934 р., було переселено понад 20000 тис. сімей. Не припинилася ця політика, як свідчать наведені Ю. Ніколайцем дані, аж до початку війни. Друга світова війна, а згодом чітко продумана трудова міграція в політичних рамках СРСР істотно понизили рівень етнічної гомогенності українців і тим самим зруйнували дієвість етнічного чинника колективного самовизначення.

Поряд із руйнуванням етнічного принципу колективного самовизначення, в союзних республіках загалом, а відтак і в Україні, відбувався інший, не менш важливий процес, який впливав на специфіку колективної ідентичності. Зокрема, руйнування етнічної гомогенності населення, яке в радянському союзі було елементом свідомо спланованої політики, спрямованої на формування нового соціального утворення «радянський народ», у період незалежності актуалізувало необхідність пошуку «життєздатних пояснювальних схем і концептуальних парадигм, максимально віддалених від «пошуку ворога» і перебільшення значення «зовнішнього примусу». Провідне значення у цьому процесі, як справедливо зауважує Л. Нагорна, належить елітам, які «повинні не лише чітко визначати перспективні цілі з урахуванням «культурних кодів», але й вміти маневрувати й домовлятися, уважно стежачи за суперництвом культурних дискурсів і вибудовуючи стратегію взаєморозуміння і узгоджених дій». Між тим, як справедливо зауважує Б. Кравченко, цього не відбулося через те, що у «репресованому суспільстві консервувалися старі, домодерні структури, цінності й традиції. З розвалом радянської партійно-державної системи, вони знову опинилися на поверхні життя». Саме тому, продовжує свою думку

дослідник, «серед сучасних аналітиків є розповсюдженими уявлення про поширення в пострадянських суспільствах докапіталістичних у своїй основі соціальних культур: це й клановий, родовий, патримоніальний характер суспільних взаємин, це й держава в ролі карально-репресивного апарата, це й закон, що не виконує функцій регулятора суспільних стосунків, це й міфологізоване сприймання світу суспільством і легкість, із якою воно піддається маніпуляціям».

Інакше кажучи, повернення в інтелектуальний дискурс та суспільну практику пострадянської України етнічного принципу є цілком закономірним. Попри це, сьогодні, як цілком справедливо зауважує В. Крисаченко, «єдиний національний організм виявився помереженим чи навіть почленованим багатьма роздільними смугами, особливо внаслідок грубого зовнішнього втручання», а з іншого – внутрішніми закономірностями розвитку етносу, серед яких, передусім, хотілося б зацентувати увагу на культурних відмінностях субетносів, мовній неоднорідності суспільства, конфесійному розмаїттю, включно з антагоністичним протистоянням різних церков та політичними стереотипами частини населення різних регіонів. Звичайно, це не всі виділені вченим чинники членування українців, між тим саме вони тривалий час виступали невід'ємними елементами «символічного капіталу» (Бурдьє П.) та маніпулятивних стратегій українських політичних еліт, тим самим визначаючи межі спільноти, протиставляючи її Іншому.

Заснована на тлі премодерних соціальних структур політика ідентичності зазвичай характеризується не тільки високим рівнем конфліктності, а й агресивністю, яку легко пояснити крізь призму теорії конфлікту Л. Козера. Зокрема, мислитель вважає, що жорсткі соціальні системи, на кшталт сучасних тоталітарних суспільств, часто дуже успішні у справі каналізації негативних почуттів за допомогою інститутів, що виконують роль «захисних клапанів». Показовим прикладом у даному контексті може бути не тільки неодноразово інституалізований в історії антисемітизм, а й притаманне сучасному українському соціуму протистояння аксіологічних сіток Східного та Західного регіонів. Попри те, що воно не має під собою реальних підвалин, а постало як результат маніпулятивних стратегій сучасних політичних еліт, які некритично використовуючи «символічні капітали» (Бурдьє П.) у боротьбі за політичне панування, штучно сконструювали образ Ворога та об'єднали проти нього репресовані ними ж вже у пострадянський період регіональні спільноти. Сконсолідовані таким чином, регіональні спільноти, намагаючись зберегти свою ідентичність, представлену в образі «Ми», відчувають загрозу з боку «Вони», тобто тих, що нещодавно були «Нашими». Такі ренегати-зрадники,

за твердженням Л. Козера, користуються особливою ненавистю у зв'язку з тим, що вороже ставлення до «Них» сформувалося на тлі колишньої солідарності. З огляду на це, ренегат – це найбільш непримиримий ворог для групи, адже він бореться за ті ж цілі, але вкладає в свої дії інші смисли. Зрадник для групи небезпечний ще й тому, що своїми діями він здатний змінити образ Іншого, тим самим розмиваючи маркування «Ми / Вони». В такому випадку особливо важливим є конструювання нової колективної ідентичності, тобто маркування меж «Ми», об'єднані спільною історичною долею та культурною спадщиною.

З огляду на те, що конструювання елітами образу «Ми» зазвичай відбувається на тлі етнокультурних чинників на зразок мови, релігії, спільного походження тощо та через протиставлення «Вони», використання етнічного принципу національної консолідації є не тільки не ефективним, а й загрожує державній цілісності. Між тим, етнічний чинник сьогодні не варто розглядати як єдину причину національної деструкції та глибокої кризи ідентичності українського соціуму. Не меншу деструктивну роль грає «лінія цивілізаційного розколу», яка ділить Україну на Східну та Західну і, як доводив С. Гантігтон, водночас робить можливим військовий конфлікт між локальними групами, до якого зазвичай долучаються «стержневі держави». Розвитку такого конфлікту, як свідчить теорія конфлікту Л. Козера, сприяє не тільки наявність різноспрямованих інтересів у представників цих локальних груп, що різко знижує можливість консолідації, а й відсутність розвиненого громадянського суспільства, яке забезпечить сегментацію ідентичності за членством у безлічі асоціацій та груп: релігійних, етичних, професійних, статусних та інших, у підсумку якої стає неможливо виділити одну головну групову лінію розриву.

Зроблені нами зауваження дають всі підстави стверджувати, що головною передумовою консолідації українського соціуму має стати розбудова громадянського суспільства, яке знівелює значення лінійних етнічних наративів, поставивши на їх місце розлогу сітку колективних ідентичностей, з розлогою сіткою конфліктних вузлів та розшаруванням суспільних інтересів, за якими не можливо буде виділити єдиної групової лінії розриву інтересів та відповідно здійснити ескалацію конфлікту. Саме на тлі такої мережевої сітки та у підсумку діалогу центру з регіонами та етнокультурними спільнотами (і у зворотному напрямку) має формуватися сучасна українська ідентичність. При цьому, як цілком резонно зазначив М. Степико, українська ідентичність не може зводитися ні до етнічної, ні до політичної ідентичності, позаяк вона представляє динамічну соціальну структуру, яка відображає рівень лояльності населення до політичних структур держави та вектору її цивіліза-

ційного розвитку. Тобто, українська ідентичність – це різновид національної ідентичності, яка проявляється крізь призму «територіального патріотизму» (Липинський В.) та закріплюється за допомогою таких соціокультурних технологій як освітні програми, література, образотворче мистецтво, масові видовища (церемонії, свята, ярмарки, кінематограф, виставки), образотворче мистецтво, архітектура тощо. Це, в свою чергу, дозволяє говорити про те, що національна ідентичність є наративом і перформансом, відповідає на запитання «Чим ми є?» та «Що хоче колективний суб'єкт?».

Висновки і перспективи. Становлення української ідентичності розпочалося під впливом світоглядних та соціокультурних зрушень, які розпочалися у західноєвропейському соціумі та визначили його модерну історію. В цей час домінуючим принципом колективного самовизначення став етнічний принцип, який у європейському просторі був запроваджений під впливом просвітницького концепту суверенітету народу, а в Україні став закономірним результатом соціокультурного буття українців у XIX ст.

Підкреслено важливе значення етнічного принципу колективного самовизначення українців у XIX ст. та показано причини його неспроможності сьогодні. На цьому тлі виявлено, що некритичне використання етнокультурних чинників у процесі конструювання української ідентичності, призводить до зростання рівня конфліктності суспільства та розмивання державних кордонів.

Головною передумовою консолідації українського соціуму має стати розбудова громадянського суспільства, яке знівелює значення лінійних етнічних наративів, поставивши на їх місце розлогу сітку колективних ідентичностей, з розлогою сіткою конфліктних вузлів та розшаруванням суспільних інтересів, за якими не можливо буде виділити єдиної групової лінії розриву інтересів та відповідно здійснити ескалацію конфлікту.

References

1. Bohomolets, O. V. (2017). *Ukrainska domashnia ikona* [Ukrainian Home Icon]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 520.
2. Bochkovskyi, O. *Vstup do natsiolohii*. [...]. Available at: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/natiologia07.html>.
3. Broyi, Dzh. (2002). *Podhodyi k issledovaniyu natsionalizma* [Approaches to the study of nationalism]. *Natsii i natsionalizm, Praksis*, 201-235.
4. Brubeiker, R. (2000). *Hromadianska ta etnichna natsii u Frantsii ta Nimechchyni* [Civic and Ethnic Nation in France and Germany]. *Natsionalizm, Smoloskyp*, 311-316.
5. Vasylenko, V. (2009). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini yak zlochin henotsydu. Pravova otsinka* [Holodomor of 1932-1933 in Ukraine as a crime of genocide. Legal assessment]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 48.

6. Gellner, E. (2002). Prishestvie natsionalizma. Mifyi natsii i klasa [Coming of nationalism. Myths of the nation and class]. Natsii i natsionalizm, Praksis, 146-200.
7. Hyrych, I. Znakova statia Omeliana Pritsaka [Significant article by Omelian Pritsak]. Available at: <http://www.i-hyrych.name/Hrushevsky/Pricak.html#Anchor21>.
8. Hrabovych, H. (1997). Do istorii ukrainskoi literatury. Doslidzhennia, ese, polemika [To the history of Ukrainian literature. Research, essay, polemics]. Kiev: Osnovy, 604.
9. Kant, I. Antropologiya s pragmaticheskoy točki zreniya [Anthropology from a pragmatic point of view]. Available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000507/>.
10. Kozier, L. (2000). Funktsii sotsialnogo konfliktu [Functions of social conflict]. Moscow: Ideya-Press, Dom intelektualnoy knigi, 208.
11. Kravchenko, B. (2011) Ponevolennia istoriieiu:adianska Ukraina v suchasni istoriohrafii [Conviction of History: Soviet Ukraine in Modern Historiography], Ukraine, Empire, Russia. Selection of an article on contemporary histories and history, a magazine "Criticism", 455-528.
12. Kryvda, N. (2017). Ikona yakodyn iz chynnykiv formuvannia ukrainskoi etnichnoi identychnosti [An icon as one of the factors for the formation of Ukrainian ethnic identity]. Cherkasy University Bulletin: Philosophy, 267.
13. Lanhevishe, D. (2008). Natsiia, natsionalizm, natsionalna derzhava v Nimechchyni i v Yevropi [Nation, nationalism, national state in Germany and in Europe], «K.I.S.», 240.
14. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Napriamy ukrainskoi politychnoi dumky [Areas of Ukrainian political thought]. Historical essays. Kiev: Osnovy, 59-89.
15. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Radianska Ukraina z istorichnoi perspektyvy [Soviet Ukraine from a Historical Perspective]. Historical essays. Kyiv: Osnovy, 457-469.
16. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Ukrainskyi natsionalnyi rukh naperedodni pershoi svitovoi viiny [Ukrainian national movement on the eve of the First World War]/ Historical essays. Kiev: Osnovy, 471-485.
17. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Formuvannia ukrainskoho narodu ta natsii (metodolohichni zauvahy [Formation of the Ukrainian people and nation (methodological observations)]. Historical essays. Kyiv: Osnovy, 11-40.
18. Lukina, A. (2004). Sotsiokulturnyie tehnologii formirovaniya natsionalnoy identychnosti: Istoriko-metodologicheskii aspekt [Sociocultural technologies for the formation of national identity: the historical and methodological aspect]. Ekaterinburg, 150.
19. Maineke, F. (2000). Zahalnyi pohliad na natsiiu, natsionalnu derzhavu ta kosmopolityzm [A general view of the nation, national state and cosmopolitanism]. Natsionalizm, Smoloskyp, 264-272.
20. Mikhnovskyi, M. Samostiina Ukraina [Independent Ukraine]. Available at: <http://uk.wikisource.org/wiki/>.

21. Nahorna, L. P. (2008). Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst [Regional Identity: Ukrainian Context], IPIEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 405.
22. Nikolaiets, Yu. (2013), Demohrafichni protsesy v Donbasi u 20–30-kh rokakh KhKh st. [Demographic processes in the Donbas in the 20-30's of the XX century.]. Ukraine-Europe-World. International collection of scientific works, History, international relations, 12, 23-32.
23. Ohienko, I. (1942). Ukrainska tserkva: Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Church: Essays on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. Kyiv, Vyd.-vo Yu. Tyshchenka, 222.
24. Osnovni zasady ta shliakhy formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy (2017). [Main principles and ways of formation of the common identity of Ukrainian citizens.]. Informatsiino-analitychni materialy do Kruhloho stolu 12 kvitnia 2017r., Tsentr Rozumkova, 93.
25. Payps, R. Russkaya revolyutsiya, [Russian Revolution], Available at: http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_41.htm.
26. Plamenats, Dzh. (2000). Dva typy natsionalizmu [Two types of nationalism]. Natsionalizm, Smoloskyp, 483-494.
27. Saltovskiy, O. (2002). Kontseptsii ukrainskoi derzhavnosti v istorii vitchyznianoï politychnoi dumky (vid vytokiv do pochatku KhKh stolittia), [Concepts of Ukrainian statehood in the history of domestic political thought (from the origins to the beginning of the twentieth century)]. Kyiv, PARAPAN, 396.
28. Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia, [Ukrainian identity: the phenomenon and principles of formation]. Kiev, NISD, 336.
29. Storozhuk, S. V. (2013). Natsiia: istoriia i teoriia problemy (istoryko-filosofskyi vymir), [Nation: History and Problem Theory (Historical and Philosophical Dimension)]. Kyiv, VADEKS, 320.
30. Ukrainska politychna natsiia: geneza, stan, perspektyvy, (2004). Available at: http://old.niss.gov.ua/book/Krizachenko/GI%201-2_cnv.htm.
31. Hantington, S. Stolknovenie tsivilizatsiy, [Clash of civilizations]. Available at: <https://www.e-reading.club/book.php?book=61484>.
32. Hobsbaum, E. (2002). Printsip etnicheskoy prynadlezhnosti i natsionalizm v sovremennoy Evrope [The Principle of Ethnicity and Nationalism in Modern Europe]. Natsii i natsionalizm, Praxis, 332-346.

УКРАИНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ КОНСТРУКТ

Н. Ю. Кривда

Аннотация. Главной предпосылкой консолидации современного украинского социума должно стать развитие гражданского общества, которое нивелирует значение линейных этнических нарративов, поставив на их место обширную сеть коллективных идентичностей, с развесистой сеткой конфликтных узлов и расслоением общественных интересов, по которым невозможно будет выделить единую групповую линию разрыва интересов и соответственно осуществить

ескалацію конфлікту. На фоні такої ідентифікаційної мережі, а також в результаті діалогу центру з регіонами (і навпаки) і етнокультурними спільнотами може сформуватися сучасна українська ідентичність.

Ключеві слова: етнічний принцип, колективна ідентичність, українська ідентичність, конфлікт, маніпулятивна стратегія, символічна політика

UKRAINIAN IDENTITY AS A WORLDVIEW CONSTRUCTION

N. Y. Kryvda

Abstract. The article shows that the main precondition for the consolidation of the Ukrainian society should be the development of civil society. It has to eliminate the importance of linear ethnic narratives, installing on their place a grid of collective identities, with a wide chain of conflict nodes and stratification of social interests, which will not allow to highlight a single line group of discontinuity of interests and, accordingly, escalate the conflict. On such network grid background, the dialogue between the centre and the regions (in reverse) and ethnocultural communities may present a modern Ukrainian identity.

Keywords: ethnic principle, collective identity, Ukrainian identity, conflict, manipulative strategy, symbolic policy

УДК: 130.12:172.4

МЕНТАЛІТЕТ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ЙОГО МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

А. Г. КРАВЧЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

E-mail: allakravchenko1@gmail.com

Анотація. Проаналізовано генезу поняття менталітет в роботах західноєвропейських мислителів, його роль у розвитку історичної і соціально-філософської наукової думки. Окреслено його співвідношення із іншими категоріями, що розкривають близькі за змістом явища. Виявлено значення категорії менталітету для дослідження розвитку суспільства.

Ключові слова: менталітет, дух народу, національний характер, нація, суспільство, соціальна філософія